

niet zeggen dat de auteur definitief het gras weggemaaid heeft voor de voeten van andere onderzoekers. Zo heeft hij weliswaar een bewonderenswaardige hoeveelheid kwantitatief en kwalitatief materiaal doorgewerkt en gepresenteerd, maar de wijze waarop dat aan elkaar gerelateerd wordt verdient nadere bezinning. Ook blijft na lezing de vraag hangen in hoeverre de steeds wisselende onderzoeksplaatsen en -perioden de bevindingen hebben gekleurd. En dan is er nog de eeuwige discussie over de legitimiteit van bepaalde statistische benaderingen voor gedrag. Ik noem slechts de keuze van het percentage katholieken als index voor sociale wenselijkheid van het huwelijk. Met *Trouwen in Nederland* is onze kennis van de laatste twee eeuwen op belangrijke punten bijgesteld en uitgebreid. Dat er over een aantal bevindingen nog wel gediscussieerd zal worden, is eerder een verdienste dan reden voor kritiek. Ook een planoloog als Van Poppel blijkt namelijk in staat deel te nemen aan de 'discussie zonder eind' die ons vak toch is. En dat is als compliment bedoeld.

Th. L. M. Engelen

R. Burggraeve, e. a., ed., *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede. Katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief* (Kadoc-studies XV; Leuven: University press, 1993, 312 blz., Bf995,-, ISBN 90 6186 528 X).

De geschiedenis van de katholieke kerk wordt, wat oorlog en vrede betreft, gekenmerkt door drie grote stromingen: de heilige oorlogstraditie, de *bellum iustum*-traditie en het christelijk pacifisme. Vertrekkend vanuit dit gegeven, onderzoeken drie theologen (Johan Verstraeten, Johan De Tavernier en Roger Burggraeve) in nauwe samenwerking met vier historici (Robrecht Boudens, Luc de Vos, Marc Lamot en Luc Vandeweyer) hoe het christelijk denken over oorlog en vrede in zijn diverse deelaspecten evolueerde sinds de negentiende eeuw tot op de dag van vandaag.

Gemakshalve werd geopteerd voor een indeling van de bundel in een periode gaande van de negentiende eeuw tot de encycliek *Pacem in terris* (11 april 1963) en een periode vanaf deze encycliek tot nu, aangezien deze eigenlijk de verschuiving bezegelde van de dominantie van het begrip 'rechtvaardige oorlog' naar de overheersing van het begrip 'rechtvaardige vrede' in het katholieke vredesdenken. Deze indeling wordt evenwel niet strikt in acht genomen door de auteurs telkens wanneer zij ten behoeve van de stevigheid en/of duidelijkheid van hun studie hetzij prospectief, hetzij retrospectief over het overgangsmoment heen moeten kijken, met als gevolg dat het totaalbeeld van deze bundel, namelijk dat het katholieke denken over oorlog en vrede voortdurend schommelt tussen enerzijds een radicaal pacifisme en anderzijds een denken in termen van rechtvaardige oorlog al naargelang de historisch wisselende omstandigheden, zeer goed naar voren komt.

Boudens, Verstraeten en De Tavernier buigen zich over het officiële kerkelijke vredesdenken. De pausen van Leo XIII tot en met Pius XII waren wel bekommerd om de vredesproblematiek, maar hadden er nog geen organische visie op en hielden vast aan de *bellum iustum*-theorie. Dit terwijl zowel in Europa als in Amerika sedert het begin van de twintigste eeuw pacifistische bewegingen actief waren, zo toont Boudens aan via een drietal concrete voorbeelden. In een volgende bijdrage gaat Verstraeten vanuit theologisch-ethisch standpunt nader in op wat deze *bellum iustum*-theorie toen betekende: een denktraditie die de oorlog zoveel mogelijk wilde voorkomen of tenminste zijn mensonwaardige gevolgen wilde beperken. De Tavernier rondt dit eerste grote thema af met de conclusie dat het kerkelijke vredesdenken zonder evenwel een onvoorwaardelijk pacifisme voor te staan (men erkent het bestaansrecht van democratische rechtsstaten en beseft dat geweld door dreiging met geweld wordt begrensd), sedert de publikatie van *Pacem in terris* alleszins een contextueel en voorzichtig pacifistisch accent poogt te leggen.

Het tweede onderwerp van de bundel behelst een analyse van het vredesdenken binnen de katholieke partij in Vlaanderen. Terwijl De Vos duidelijk maakt hoe en waarom de Katholieke Partij vanaf het einde van de negentiende eeuw afzag van haar oorspronkelijke antimilitaristische en vooral anti-dienstplichthouding om zich geleidelijk te verzoenen met de algemene dienstplicht, en deze laatste aan de vooravond van de eerste wereldoorlog aldus van een revolutionair een conservatief onderwerp was geworden, brengt Lamot een zeer boeiende *case-study* over het veiligheidsstandpunt van de Christelijke Volkspartij in de periode 1965-1985. Hoe worstelen politici, die zich christelijk noemen, met de problematiek van vrede en veiligheid? Voorzichtig concludeert Lamot dat de trouw aan het Atlantisch bondgenootschap, het adagio 'je kan de oorlog voorkomen, door hem voor te bereiden', de globale politieke context (in casu het overleven van een regering) en de partijpolitieke analyse zwaarder doorwogen in de bepaling van het veiligheidsstandpunt van de CVP tijdens de periode 1965-1985 dan de christelijke achtergrond van deze partij.

Het derde thema, de katholieke vredesactie, wordt, zowel wat betreft het tijdperk voor *Pacem in terris* als wat de periode erna aangaat, door Luc Vandeweyer geanalyseerd. In zijn eerste bijdrage toont Vandeweyer aan hoe de katholieke vredesbeweging tussen de twee wereldoorlogen meer een speelbal was van het Vlaams-nationalisme dan wat anders. Het gaat hier om een zeer brede schets, waarin de auteur, zich baserend op zijn grondige kennis van zowel Vlaamse als vredesbeweging, de pacifistische stromingen nauwkeurig weet te situeren binnen de ruimere context van de verhoudingen tussen de Belgische kerkelijke hiërarchie en de Vlaams-nationalisten van katholieken huize. Na *Pacem in terris* en het Tweede Vaticaans Concilie ging de katholieke vredesactie een-soort medium vormen voor de vernieuwingstendensen binnen de kerk op het gebied van internationale verhoudingen, veiligheid en bewapening, zo blijkt uit Vandeweyers tweede bijdrage.

Tot slot brengt Roger Burggraeve een overwegend theologische studie aan de hand waarvan de spanning tussen pacifisme en rechtvaardige verdediging met inbegrip van geweld 'zowel op het vlak van de reflectie als van de praxis beter kan begrepen en gehanteerd worden'. Een mooie afronding voor deze toch wel zeer geslaagde bundel.

Chr. de Borchgrave

W. G. M. van der Heijden, J. G. M. Sanders, ed., *Noord-Brabant in de negentiende eeuw. Een institutionele handleiding* ('s-Hertogenbosch: Rijksarchief in Noord-Brabant, Hilversum: Verloren, 1993, 383 blz., f29,90, ISBN 90 6550 367 6).

In de archiefwereld wordt de laatste jaren meer aandacht besteed aan de institutionele geschiedenis van het recente verleden. Het *Nederlands Archievenblad* plaatste in 1992 een oproep aan archivariissen om artikelen in te sturen over de geschiedenis van instellingen. Archivariissen pakken een oude draad weer op, maar nu met het accent op de tijd na 1800. Zij zijn voor dit soort onderzoek zeer geschikt: zij moeten het toch al verrichten ten behoeve van de ontsluiting en waarom dan al die kennis opbergen in een lade of verwerken in een vaak weinig geraadpleegde inleiding op de inventaris.

In vergelijking met de andere rijksarchieven heeft het rijksarchief in Noord-Brabant weinig archieven die dateren van vóór 1795. Het grondgebied van de in 1795 ontstane provincie maakte voordien deel uit van andere gewesten, met name Holland, of werd bestuurd vanuit Brussel (tot 1648) respectievelijk Den Haag (1648-1795). Het bestand aan negentiende-eeuwse archieven is daarentegen wel omvangrijk. Tot voor kort kreeg het weinig aandacht, maar de laatste jaren